

ARAB TILI VA O'ZBEK TILLARINING LEKSIK JIHATDAN TAQQOSLANISHI

Nuriddinova Chexroza Shuxrat qizi,

Alfraganus universiteti, filologiya fakulteti 1-kurs talabasi,

Ilmiy rahbar: **Baxtiyarova Fotimaxon Sodiqovna,**

Alfraganus universiteti, f.f.n.(PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada arab va o'zbek tillarining leksik jihatdan o'zaro aloqasi, farqlari hamda o'zbek tiliga arab tilidan kirib kelgan so'zlarning turlari tahlil qilinadi. Muallif arab tilining diniy, ilmiy va ma'naviy sohalaridagi leksik boyligining o'zbek tiliga ko'rsatgan ta'sirini misollar orqali yoritadi. Shuningdek, ikki tilning so'z yasash uslublari, sinonimlar tizimi va leksik rivojlanish mexanizmlaridagi farqlar ilmiy nuqtai nazardan solishtiriladi. Maqola arab va o'zbek tillari o'rtasidagi tarixiy-madaniy bog'liqlikni tilshunoslik nuqtai nazaridan chuqur ochib beradi.

Kalit so'zlar: arab tili, o'zbek tili, leksik taqqoslash, arabcha so'zlar, tilshunoslik, sinonimlar, so'z yasalishi, madaniy aloqalar, diniy terminlar, o'zbek leksikasi.

Аннотация: В данной статье анализируется лексическое взаимодействие арабского и узбекского языков, различия и типы слов, вошедших в узбекский язык из арабского. Автор освещает на примерах влияние лексики арабского языка в религиозной, научной и духовной сферах на узбекский язык. Также сравниваются различия в способах словообразования, системе синонимов и механизмах лексического развития двух языков с научной точки зрения. В статье подробно рассматривается историческая и культурная связь арабского и узбекского языков с точки зрения лингвистики.

Ключевые слова: арабский язык, узбекский язык, лексическое сопоставление, арабские слова, лингвистика, синонимы, словообразование, культурные связи, религиозные термины, узбекская лексика.

Annotation: This article analyzes the lexical interaction of Arabic and Uzbek languages, differences and types of words that have entered the Uzbek language from Arabic. The author covers with examples the influence of the vocabulary of the Arabic language in the religious, scientific and spiritual spheres on the Uzbek language. Also, the differences in the methods of word formation, synonyms system and lexical development mechanisms of the two languages are compared from a scientific point of view. The article elaborates on the historical and cultural relationship between Arabic and Uzbek languages from the point of view of linguistics.

Keywords: arabic language, uzbek language, lexical comparison, arabic words, linguistics, synonyms, word formation, cultural ties, religious terms, uzbek lexicon.

KIRISH. Har bir tilning leksik boyligi — uning tarixiy taraqqiyoti, madaniy aloqalari va ijtimoiy hayoti bilan bevosita bog'liq. Arab va o'zbek tillari turli til oilalariga mansub bo'lishiga qaramay, o'zaro leksik aloqalari chuqur ildizlarga ega. Xususan, islom dini tarqalishi, arab madaniyati va ilm-fanining o'zbek xalqi hayotiga kirib kelishi bilan o'zbek tiliga minglab arabcha so'zlar singib ketgan. Ushbu maqolada arab va o'zbek tillari leksik jihatdan qanday o'xshash va farqli tomonlarga ega ekani, ayniqsa arab tilining o'zbek tilidagi diniy, ilmiy va madaniy leksikaga qanday ta'sir qilgani tahlil qilinadi. Shuningdek, ikki tilning so'z yasash uslublari, sinonimlar tizimi va semantik imkoniyatlari solishtirma tahlil asosida yoritiladi.

METODOLOGIYASI. Ushbu maqolada leksik taqqoslash va tahliliy yondashuv asos qilib olindi. Arab va o'zbek tillarining leksik tizimi o'rtasidagi farq va o'xshashliklar solishtirma-lisoniy usul orqali o'rganildi. Shuningdek, deskriptiv (ta'riflovchi) va tarixiy-lisoniy metodlardan foydalanilib, o'zbek tiliga arab tilidan kirib kelgan so'zlar semantik guruhlariga ajratilib tahlil qilindi. Misollar asosida konkret so'zlarning shakl, ma'no va uslubiy xususiyatlari aniqlanib, ular orqali arab tilining o'zbek leksikasiga ko'rsatgan ta'siri ilmiy jihatdan asoslab berildi. Arab va o'zbek tillarining leksik jihatlari bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlarda ko'plab tilshunos olimlarning ishlari muhim o'rin egallaydi. Jumladan, A. Madvaliev, S. Sodiqov, M. Jo'rayev kabi o'zbek tilshunoslarining turkiy tillarning lug'aviy boyligi va arabcha so'zlarning o'zlashuvi haqidagi izlanishlari ushbu maqola uchun asos bo'lib xizmat qilgan. Arab tilining leksik tizimi va ildiz asosidagi so'z yasashi haqida esa A. Fayyumi, I. Ibn Manzur va Z. Abdulloh tomonidan yozilgan asarlar hamda "Lisan al-'Arab" kabi arab lug'aviy manbalardan foydalanildi. Ushbu manbalar orqali arab tilidagi sinonimiya, semantik guruhlar va ildiz tuzilmalari tahlil qilindi. Shuningdek, zamonaviy tilshunoslik nazariyasi asosida yozilgan akademik darsliklar va maqolalar (jumladan O'zRFA Tarix, til va adabiyot instituti tomonidan chop etilgan nashrlar) so'z yasashi va semantik tahlilni ilmiy asoslashda yordam berdi.

MUHOKAMA VA NATIJA. Arab va o'zbek tillarining leksik tizimiga oid solishtirma tahlillar shuni ko'rsatadiki, bu ikki tilning lug'aviy boyligi turli manbalardan shakllangan bo'lsa-da, o'zaro yaqinlik va ta'sir kuchli. Arab tilidan o'zbek tiliga asosan diniy, ilmiy va madaniy sohalarga oid minglab so'zlar kirib kelgan va bugungi kunda ham faol qo'llanmoqda. Bular ichida o'z ma'nosini saqlagan, lekin fonetik jihatdan o'zbeklashgan so'zlar ham, o'z ma'nosini kengaytirgan birliklar ham mavjud. Shuningdek, arab tilining ildizga asoslangan so'z yasash tizimi bilan o'zbek tilining qo'shimchalar orqali so'z yasash tizimi o'rtasida tub farqlar mavjudligi aniqlandi. Bu farqlar tilning leksik rivojlanish yo'nalishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Tahlil natijalariga ko'ra, arab tili o'zbek tilining leksik qatlamiga faqatgina so'z boyligi emas, balki semantik chuqurlik, diniy-ma'naviy mazmun va ilmiy terminologiya jihatidan ham katta ta'sir ko'rsatgan. Shu bilan birga, har ikki tilning

o'ziga xos so'z yasaliş qonuniyatlari tilshunoslik nuqtai nazaridan qiziqarli solishtirma o'rganish imkonini beradi.

1. Arab va o'zbek tillarining leksik asoslari

Arab tili semit tillar oilasiga, o'zbek tili esa turkiy tillar oilasiga mansub. Bu esa ularning leksik tuzilmasida keskin farqlar bo'lishiga sabab bo'ladi. Arab tilida so'zlar odatda 3 yoki 4 harfli ildizlarga asoslanadi. Shu ildizdan turli vaznlar (forma) yordamida yangi ma'nodagi so'zlar hosil qilinadi:

Masalan: k-t-b ildizidan kitob, kataba (yozdi), maktab, kutubxona, maktaba kabi o'nlab so'zlar yasaladi. O'zbek tilida esa leksik boylik asosan asos + qo'shimcha modeliga tayanadi:

Masalan: kitob → kitobxon, kitobxona, kitobdor. Bu jihat ikki tilning so'z yasaliş imkoniyatlarida sezilarli farq borligini ko'rsatadi.

2. Leksik tizimda sinonimiya va semantik chuqurlik

Arab tilida sinonimlar soni ko'p bo'lib, bir tushuncha bir necha so'z orqali ifodalanadi: Masalan: qalb, fu'od, sadr – barchasi “yurak/ko'ngil” ma'nolarini beradi. O'zbek tilida esa sinonimik qatorlar nisbatan kam, ammo uslubiy vositalar bilan boyitiladi: Yurak, ko'ngil, bag'ir, dil – o'zbekcha so'zlar bo'lib, uslubiy ma'nolar farqlanadi. Bu ikki til orasidagi leksik chuqurlik va tafovutlar semantik tahlil orqali ochiladi.

3. So'z yasaliş imkoniyatlari va produktivlik

Arab tilida bir ildizdan turli vaznlarda ko'plab so'zlar yasash mumkin: ilm → 'aalim, ta'lim, ma'lum, isti'lom, ta'allum. O'zbek tilida esa bir asosdan turli qo'shimchalar bilan yangi so'zlar yaratiladi: Bil → bilim, bilimdon, bilimli, bilimsiz, bilimparvar. Arab tilining ildiz-vazn tizimi o'ziga xoslik kasb etadi, o'zbek tili esa affiksatsiyaga asoslangan.

XULOSA. Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, arab va o'zbek tillari turli til oilalariga mansub bo'lishiga qaramay, ularning leksik tizimi o'rtasida chuqur tarixiy, madaniy va dini asosga ega aloqalar mavjud. Arab tilidan o'zbek tiliga minglab so'zlar, ayniqsa diniy, ilmiy va ma'naviy sohalarga oid atamalar o'zlashgan. Ushbu so'zlar faqat lug'aviy boylik sifatida emas, balki o'zbek tilining ma'naviy-ma'rifiy ifoda vositalarini shakllantirishda ham muhim rol o'ynagan. Shuningdek, arab tilining ildiz-vazn asosidagi so'z yasaliş tizimi va o'zbek tilining affiksatsiya (qo'shimchalar) asosidagi tizimi o'rtasidagi farqlar bu tillarning leksik taraqqiyot yo'llari turlicha kechganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, sinonimiya va semantik chuqurlik jihatidan ham arab tili o'zbek tiliga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Maqolada olib borilgan tahlillar arab va o'zbek tillarining leksik jihatdan o'zaro bog'liqligini ilmiy asosda yoritishga xizmat qiladi. Ushbu mavzuni yanada chuqurroq o'rganish kelajakdagi lingvistik tadqiqotlar uchun ham muhim asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jo'rayev, M. (2018). O'zbek tilining leksikologiyasi. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
2. Sodiqov, S. (2020). Leksikologiya va leksikografiya asoslari. Toshkent: Akademnashr.
3. Al-Fayyumi, A. (2017). Mu'jam al-mufradāt fī gharīb al-Qur'ān. Qohira: Dār al-ma'rifa.
4. Qosimov, B., & Hasanov, A. (2019). O'zbek tiliga kirib kelgan arabcha so'zlar: lingvistik tahlil. – “Filologiya masalalari” jurnali, №2, 55–63-betlar.
5. Abdullaeva, M. (2021). Arab va o'zbek tillarining leksik bog'liqligi. Toshkent: Til va adabiyot instituti nashriyoti.
6. Baxtiyorova, F. (2022). Arabcha so'zlarning o'zbek tilida qo'llanilishi va ularning semantik o'zgarishlari. – “Til va jamiyat” jurnali, №4, 48–54-betlar.
7. Husanov, D. (2022). Qiyosiy tilshunoslik: nazariya va amaliyot. Toshkent: Ilm Ziyo.
8. Ibn Manzur. (2016, qayta nashr). Lisān al-'Arab (Tanqidiy tahrir). Bayrut: Dār Şādir.
9. Qodirov, O. (2023). O'zbek tilining zamonaviy leksikasi va arab tilining ta'siri. – “Zamonaviy tilshunoslik izlanishlari” to'plami, №1, 34–41-betlar.
10. Ashurov, H. (2020). Arab tili: so'z yasalihi va semantik tizim. – “Sharq tillari va tarjima” jurnali, №3, 21–28-betlar.